

Rapportage

Verkenning ervaringen en behoeften Nederlanders met een dubbele nationaliteit

31-3-2023

Auteurs: Heleen Cousijn en Selim Helmi

Met dank aan alle 25 deelnemers.

**'Ik wil gewoon dat
Nederland zegt: dit
is een onderdeel van
jou, maar jij bent een
onderdeel van ons.'**

diversion

Samenvatting

Diversion sprak met 25 Nederlanders met een dubbele nationaliteit (waar zij niet zonder meer afstand van kunnen doen), in één op één (digitale) interviews. Tijdens deze gesprekken werd er gevraagd naar ervaringen en behoeften rondom het hebben van een dubbele nationaliteit. De interviews brachten veel vragen, emoties en soms misverstanden aan het licht. Het bleek lastig om betrouwbare informatie te vinden over bepaalde kwesties rondom dubbele nationaliteit.

De thematiek speelde voor alle deelnemers op een andere manier. Wel waren er verschillende factoren te herkennen die telkens terugkwamen en van invloed waren op de beleving van de deelnemers. Hóe iemand het hebben van een dubbele nationaliteit ervaart bleek onder andere sterk afhankelijk van actualiteiten (in Nederland en in het andere land), politiek klimaat, persoonlijke situatie, en mate van binding met het andere land. Andere factoren die meewegen zijn (ervaringen van) discriminatie in Nederland, grote mate van onduidelijkheid over de impact van de dubbele nationaliteit, veiligheidsbeleving in Nederland (waaronder impact van de 'lange arm' van het andere land) en in het andere land, en reisbeperkingen.

De aanbevelingen die voortvloeien uit dit traject worden overkoepeeld door het thema 'eigenaarschap'. Dit houdt in dat de Nederlandse overheid (meer) verantwoordelijkheid zou moeten nemen voor de problemen waar Nederlanders met een dubbele nationaliteit tegenaan lopen. Diversion beveelt aan dat de overheid kennis verzamelt en deelt over kwesties zoals nationaliteit, dienstplicht, rechten en plichten, en conflicterende wetgeving. Daarnaast beveelt Diversion aan dat er laagdrempelige informatiepunten worden gecreëerd waar burgers met vragen terecht kunnen, en dat er wordt geïnvesteerd in proactieve voorlichting over mogelijke implicaties van het hebben van een dubbele nationaliteit. Ten slotte beveelt Diversion aan dat er (meer) gesprekken worden gefaciliteerd en gestimuleerd over dit thema. Dit alles draagt bij aan het gevoel er echt bij te horen, voor Nederlanders met een dubbele nationaliteit.

Inleiding

Met enige regelmaat zijn Nederlanders met een dubbele nationaliteit¹ onderwerp van gesprek in het maatschappelijk debat. Bijvoorbeeld wanneer de geschiktheid van een Kamervoorzitter in twijfel wordt getrokken, omdat deze zowel over de Nederlandse als Marokkaanse nationaliteit beschikt. Maar ook wanneer het ging over hulp bij repatriëring tijdens de coronapandemie, het afnemen van het Nederlandse paspoort na het begaan van bepaalde misdrijven, onevenredig strenge controle door de Belastingdienst, of de oproep om te kiezen: bij welk land wil je nou eigenlijk écht horen?

De Nederlandse wet verplicht je om als Nederlander te kiezen voor de Nederlandse nationaliteit. Voor Nederlanders die tevens bijvoorbeeld een Marokkaanse, Syrische, Afghaanse, Griekse, Eritrese, Somalische of Iraanse nationaliteit hebben, geldt echter vaak dat zij hier niet veel in te kiezen hebben. Van hun andere nationaliteit kunnen zij namelijk niet zomaar afstand doen. Specifieke voorwaarden, regels en (on)mogelijkheden lopen flink uiteen, maar over het algemeen geldt voor deze landen: 'eens een onderdaan, altijd een onderdaan'. Ook wanneer je bijvoorbeeld niet in dat land geboren bent, er nooit gewoond hebt, en misschien niet veel binding mee ervaart. De Nederlandse wet gedooft dit.

In 2019 schreven twaalf Nederlanders met een Marokkaanse nationaliteit het manifest 'Keuzevrijheid in nationaliteit', waarin zij betoogden dat de Nederlandse overheid zich moet inspannen voor keuzevrijheid in het al dan niet afleggen van de Marokkaanse nationaliteit. De initiatiefnemers van dit manifest benadrukken hierin dat zij belemmeringen ervaren in het volwaardig uitoefenen van hun Nederlanderschap, mede doordat Marokko hen als onderdaan blijft zien.

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vroeg Diversion een kwalitatieve verkenning uit te voeren naar hoe verschillende Nederlanders met een dubbele nationaliteit (waar zij niet zonder meer afstand van kunnen doen)² dit gegeven ervaren. Het doel van deze verkenning is meer inzicht te krijgen in ervaringen en verhalen achter de cijfers en juridische realiteit. Binnen dit traject was er ruimte voor 25 deelnemers. Deze rapportage schetst dan ook niet de situatie van 'de Nederlander met een dubbele nationaliteit'. Belangrijk om te benadrukken is dat dit een beperkte, niet representatieve greep van verhalen en sentimenten is uit een hele grote groep Nederlanders. Representativiteit was dan ook niet het doel van dit traject. Voorliggende rapportage biedt echter wel een verrijking en verdieping op het in het manifest 'Keuzevrijheid in nationaliteit' geschetste beeld van Nederlanders met een dubbele nationaliteit.

1 In deze rapportage spreken wij bewust van 'dubbele nationaliteit' in plaats van 'tweede nationaliteit'. Het duiden van een nationaliteit als zijnde de 'tweede' impliceert een rangorde die voor lang niet iedereen bestaat of gelijk ervaren wordt. Waar voor de één de Nederlandse de 'eerste' nationaliteit is, is dat voor een ander de andere nationaliteit: we hebben in onze verkenning gezien dat dit niet zonder meer samenhangt met migratiegeschiedenis. Ook spreken wij in deze rapportage niet van 'land van herkomst': ook deze term bouwt voort op een aanname die lang niet altijd klopt. Wij spreken in deze rapportage van Nederland en het 'andere land', of noemen in specifieke gevallen dat land bij naam.

2 Waar wij hierna spreken van Nederlanders met een dubbele nationaliteit bedoelen wij Nederlanders met een dubbele nationaliteit waar zij niet zonder meer afstand van kunnen doen.

Het belicht een veelheid aan signalen, en bovendien perspectieven vanuit verschillende gemeenschappen. Sommigen zijn positief, andere zorgwekkend. Meerdere bevindingen verdienen wat ons betreft bovendien verdere uitdieping.

In het eerste hoofdstuk beschrijven wij kort onze werkwijze. Hierna gaan wij in op bevindingen rondom die werkwijze. Dit doen wij omdat ook de bevindingen uit dit proces relevante context bieden voor de thematiek: waarom wilden mensen juist wel of niet meedoen? Hoe hebben we deelnemers kunnen werven? En wat merkten we aan deelnemers tijdens de gesprekken?

In het daaropvolgende hoofdstuk presenteren wij onze inhoudelijke bevindingen uit de gesprekken. Los van dat de verkenning geen basis biedt voor generaliserende uitspraken, waren er verschillende elementen die vaker terugkwamen. Die elementen zaten niet zozeer in de wijze waarop deelnemers hun dubbele nationaliteit ervaren, maar met name in de zaken die hier invloed op hebben en in de behoeftes die zij met ons deelden. In het hoofdstuk 'Bevindingen' hebben wij deze uiteengezet en waar mogelijk geclusterd.

In het laatste hoofdstuk reflecteert Diversion op het traject als geheel en doen wij een aantal aanbevelingen voor opvolging.

Het proces

Van januari 2023 tot medio maart 2023 sprak Diversion met 25 Nederlanders met een dubbele nationaliteit. De gesprekken duurden circa 1 uur, en in ieder gesprek werd dezelfde semigestructureerde gespreksleidraad gebruikt.

In deze gespreksleidraad waren vragen opgenomen over beleving van de dubbele nationaliteit (kennis, vragen, positieve aspecten en belemmeringen), relatie met Nederland en met het andere land, de wijze waarop de deelnemer dit wel of niet bespreekt met diens omgeving, en (eventuele) behoeften die samenhangen met de dubbele nationaliteit. In het gesprek lieten wij de deelnemers vooral veel vertellen over hun beleving en ervaringen, waarbij wij onze vragen op neutrale, niet-sturende wijze stelden, en doorvroegen bij onduidelijkheden.

De gemiddelde leeftijd van de deelnemers is 35 jaar. De jongste deelnemer is 17, de oudste is 61. We hebben ongeveer evenveel vrouwen als mannen gesproken. De deelnemers kwamen uit 10 verschillende landen, te weten: Afghanistan, Argentinië, Eritrea, Griekenland, Iran, Marokko, Pakistan, Somalië, Syrië en Tunesië.

Bevindingen uit het proces

In kwalitatieve verkenningstrajecten zoals deze, waarin we met de doelgroep samen gaan kijken naar wat zij ervaren en nodig hebben, werken wij vanuit de gedachte dat de initieel voorgestelde werkwijze niet altijd de beste hoeft te zijn. Naarmate wij ons verder verdiepen in de thematiek en doelgroep van een specifiek traject, is onze aanpak altijd onderhevig aan experiment, evaluatie en aanpassing. Zo ook in dit traject. Waar we initieel hoopten een aantal deelnemers (omwille van efficiëntie) in groepsverband te spreken, merkten we al snel dat dit rondom deze thematiek erg complex zou worden. Het thema is voor sommigen beladen. Er is sprake van angst voor stigmatisering, negatieve beeldvorming van Nederlanders met een dubbele nationaliteit, en in sommige gevallen terughoudendheid om open over deze thematiek te spreken. Uiteindelijk hebben wij ons daarom volledig gericht op individuele gesprekken.

De werving verliep verreweg het beste via-via. Plekken om deelnemers te werven, zoals grassroots organisaties, waren veelal terughoudend over het breed verspreiden van de oproep. Zij wilden eerst zelf ervaren hoe het interview plaats zou vinden. We merkten dat er soms met wantrouwen werd gekeken naar onze vraag. We moesten goed (en persoonlijk) uitleggen wat onze opdracht was, waar die vandaan kwam, en met welke intenties. Enkelen gaven aan niet te willen dat we zouden gaan 'vissen' naar negatieve ervaringen, uit angst voor stigmatisering. Een andere deelnemer zei juist: *'Ik vind het moeilijk om te vertellen dat ik er totaal geen last van heb. Wat als anderen het heel anders ervaren? Gaat mijn ervaring dan die van anderen overstemmen?'*

De deelnemers noemden desgevraagd verschillende redenen om deel te nemen aan het traject. Meerderen gaven aan het interessant en prettig te vinden om de tijd te nemen om

stil te staan bij hun dubbele nationaliteit. Sommigen gaven aan wellicht iets te leren van het gesprek hierover. Wat ook meermaals genoemd werd als motivatie om deel te nemen was de behoefte om hun kijk op deze thematiek te delen, hun stem te laten horen. Op dit moment is er geen platform waar dit kan, en er wordt (in de ervaring van deze deelnemers) verder nooit naar gevraagd. Ook de hoop iets positiefs te kunnen betekenen voor andere mensen met een dubbele nationaliteit werd verschillende keren genoemd: *'Ik hoop dat mijn verhaal een gevoel van herkenning oproept bij anderen.'*

Ook de voorwaarde van anonimiteit bleek voor veel deelnemers erg belangrijk. Soms werd aangegeven dat dit met name te maken had met het veiligheidsaspect: deelnemers die niet herleidbaar willen zijn omdat ze zich in het interview kritisch hebben uitgelaten over een regime. Bij anderen ging het meer om het sociale aspect: een ambigue houding ten opzichte van je dubbele nationaliteit (zowel de Nederlandse als de andere nationaliteit) kan door je omgeving worden gezien als 'verraad'. Meerdere deelnemers gaven aan dit als zorg te hebben. In de quotes in de rapportage hebben wij daarom bewust alle herleidbare kenmerken geanonimiseerd (door bijvoorbeeld genderneutrale voornaamwoorden te gebruiken en het benoemen van specifieke landen zo veel mogelijk te vermijden).

Voor veel deelnemers is het hebben van een dubbele nationaliteit iets wat latent altijd in hun leven aanwezig is. We merkten dat het uitnodigen voor een gesprek en het bevragen van iemands ervaringen hen aan het denken zette. De interviews maakten in sommige gevallen iets los, wat normaliter enkel onbewust of op de achtergrond meespeelt. Het gaat dan om vragen, die gaandeweg opkomen, maar ook om emoties rondom (ervaringen van) ongelijke behandeling (in Nederland en in het buitenland) vanwege hun dubbele nationaliteit.

Het interview maakte niet alleen veel vragen los, maar bracht soms ook onwetendheid en misverstanden aan het oppervlak. Het kwam verschillende malen voor dat deelnemers twijfel uitspraken of zelfs overtuigd leken van zaken rondom hun dubbele nationaliteit, die volgens de bij ons beschikbare informatie niet klopten. Een deelnemer die twijfelde of die, zodra diegene meerderjarig werd, het andere land niet meer in kon zonder dat paspoort. Ook bestond er meermaals twijfel over of je de andere nationaliteit wel hebt, wanneer je geen fysiek paspoort van dat land bezit. Of een deelnemer die ervanuit gaat dat diens kinderen niet de andere nationaliteit zullen hebben als zij niet daar geboren worden. Ook waren er verschillende deelnemers die niet weten of ze wel of geen afstand kunnen doen van hun nationaliteit. We merkten dat dit vaak veel onzekerheid met zich meebracht: ook bij de interviewers. Het is ontzettend ingewikkeld gebleken om (betrouwbare en accurate) informatie te vinden over dit soort kwesties, zowel voor de interviewers als voor de deelnemers. Er is niet één duidelijke vindplaats van informatie, en (online) bronnen geven geregeld tegenstrijdige informatie. Belangrijk hierbij op te merken is dat onze rol niet het verschaffen van informatie was, maar het verzamelen van ervaringen én (hulp)vragen, en wij daarom in de meeste van deze situaties helaas geen helderheid konden verschaffen.

Veel deelnemers gaven tijdens het interview aan het prettig te vinden dat er vanuit de Nederlandse overheid interesse wordt getoond in dit thema. Ze zijn hierdoor positief verrast.

'Ik ben blij dat Nederland hierom vraagt. Het is hoog tijd om te kijken wat er speelt.'

Inhoudelijke bevindingen

Wij hebben 25 deelnemers gesproken en daarmee 25 totaal verschillende ervaringen en visies opgehaald. De thematiek raakt aan het dagelijks leven van de deelnemers, maar reikt daar ook voorbij: het raakt aan verhouding met afkomst en voorouders, aan de dood (rondom grafrechten bijvoorbeeld) en aan consequenties voor toekomstige generaties. In de gesprekken kwamen verschillende factoren die invloed hebben op die ervaringen, visies en behoeften, meermaals terug. In dit hoofdstuk bespreken wij deze verschillende factoren, waar mogelijk geclusterd, en aan de hand van voorbeelden uit de gesprekken.

Thematiek is veranderlijk

'Ik heb hier nog nooit echt over nagedacht. Ik wist pas dat ik mijn andere nationaliteit niet kon opzeggen doordat de politiek begon over dat ik moest kiezen.'

Opvallend was dat bij veel deelnemers tijdens (of voorafgaand aan) het gesprek een gedachteproces in gang gezet werd, dat eerder niet of enkel op de achtergrond plaatsvond.

'Eigenlijk sta ik er nooit bij stil, maar nu we het erover hebben komen er wel heel veel vragen op.'

Voor andere deelnemers bleek het echter een kwestie waar ze zich dagelijks mee bezighouden. In positieve zin (*'Ik vind het speciaal, het maakt me uniek.'*) of in negatieve zin. De urgentie van de thematiek verandert voor het individu vaak continue: er zijn altijd scenario's denkbaar waarin het hebben van een dubbele nationaliteit ineens heel relevant wordt. Voor de ene is dat nú realiteit, voor de ander staat het heel ver van hun bed.

'Wat als PVV of FvD ineens de grootste wordt? Waar sta ik dan met mijn twee paspoorten?'

Gedurende het traject ontstond bij ons de volgende hypothese: als wij over een jaar exact dezelfde verkenning uitvoeren (met dezelfde deelnemers en dezelfde vraagstelling), zouden er heel andere gesprekken gevoerd worden. De urgentie van het thema verandert per individu of groep continue, want deze is onderhevig aan verschillende interne en externe factoren.

Actualiteiten

Of het nou gaat om het WK voetbal, protesten of over (geo)politieke ontwikkelingen, in Nederland of in het andere land: ontwikkelingen buiten de invloedssfeer van het individu hebben vaak impact op hoe iemand het hebben van een dubbele nationaliteit ervaart. Of een land te maken heeft met een oorlogsdreiging (en bijvoorbeeld dienstplicht kent), kan heel acuut verandering brengen in iemands beleving van het hebben van een dubbe-

le nationaliteit. Het politieke klimaat, en veranderingen hierin, hebben ook grote invloed. *'Als iemand in de politiek weer eens begint over Nederlanders met dubbel paspoort levert dat stress op bij mij thuis: wat zou dit voor ons betekenen?'* En: *'Sinds de protesten daar voelt het alsof ik nog meer op afstand van het land ben komen te staan.'* Een deelnemer die lang geleden naar Nederland kwam vertelde juist: *'Toen ik wegging was het daar een dictatuur, dat is nu al lang niet meer zo. Als ik aan daar denk, denk ik helemaal niet meer aan die aspecten.'*

Een deelnemer geeft aan dat diegene eigenlijk geen inmenging van het andere regime ervaart in Nederland. Dit heeft volgens de deelnemer echter vooral te maken met het feit dat het regime daar op dit moment zeer zwak en wankel is, en simpelweg geen ruimte heeft voor actief diasporabeleid. Het zou dus zomaar kunnen veranderen.

Actualiteiten (waar die ook plaatsvinden) kunnen ook verschuivingen teweegbrengen in de nationaliteitsbeleving van iemand. Een deelnemer vertelde: *'Toen het een tijd geleden in Turkije ging over dienstplicht ben ik ook wel gaan nadenken over wat ik zou doen als dat voor mij (als Nederlander met een andere nationaliteit die niet de Turkse is, red.) zou gelden. Dat zou wel lastig zijn, maar je moet het ook gewoon accepteren. Het is wie je bent.'*

De mate waarin de 'voordelen' die horen bij een nationaliteit aansluiten op de behoefte van een individu is ook onderhevig aan schommelingen. Politieke stabiliteit telt hier bijvoorbeeld in mee, en veiligheid. Maar ook gezondheid, economie en sociale voorzieningen. Op dit moment zijn bijvoorbeeld de sociale voorzieningen in Nederland vaak gunstiger dan in andere landen. Wanneer deze echter verslechteren (of die in andere landen verbeteren), kan dit omslaan. Een deelnemer vertelde over een kennis die dankzij diens andere paspoort terug kon naar dat land om daar een behandeling tegen kanker te krijgen die in Nederland niet mogelijk was. Het hebben van die tweede nationaliteit bood in deze situatie een uitweg. Een andere deelnemer gaf aan soms een gevoel van veiligheid te ervaren, juist door het hebben van nog een andere nationaliteit dan de Nederlandse: *'Ik zou mijn koffers kunnen pakken en daar kunnen gaan wonen, als het moet. Als het anti-buitenlander sentiment in Nederland nog erger wordt, of zo'n grote plek in de politiek krijgt dat het mijn vrijheden gaat beperken.'*

Persoonlijke situatie

De persoonlijke situatie van een individu (of diens directe omgeving) heeft ook impact op hoe iemand het hebben van een dubbele nationaliteit ervaart. Wanneer je je leven invult volgens de heersende normen, waarden en kaders van het andere land, en wetgeving over het algemeen in jouw voordeel uitpakt, kan het zijn dat je weinig belemmeringen ervaart van je andere nationaliteit. Of jouw religie bijvoorbeeld aansluit bij die van de meerderheid en politieke macht, of juist gemarginaliseerd of zelfs vervolgd wordt, heeft invloed op hoe je kijkt naar jouw band met dat land. Gender, seksualiteit, etniciteit, maar ook bepaalde levensgebeurtenissen kunnen hierin een rol spelen. *'Op dit moment is het voor mij geen*

vraag of ik die andere nationaliteit wil: kijk naar de situatie voor vrouwen daar. Ineens heb je geen rechten meer.' Vrouwen die willen scheiden bijvoorbeeld, kunnen te maken krijgen met ongunstige wetgeving in het andere land. *'Scheiden is in Nederland al geen pretje, maar als je ook voor die andere wet getrouwd bent heb je echt een probleem. Je hebt toestemming nodig van je man, en weinig rechten als vrouw.'* Of, zoals een andere deelnemer vertelt: *'Mijn kinderen zijn buitenechtelijk; ik ben niet getrouwd. Dat kan mij als vrouw daar in de problemen brengen'*. Een andere deelnemer vertelt dat diegene juist last heeft van discriminatie en marginalisatie in Nederland, waarbij de deelnemer steun vindt in zijn andere nationaliteit. Een klein aantal deelnemers gaf ook aan het een gek idee te vinden dat ook hun (toekomstige) kinderen te maken zouden krijgen met dezelfde dubbele nationaliteit, en het geldende recht volgens het andere land.

'Als queer persoon denk ik dat mijn sterke binding met Nederland ook wel samenhangt met het feit dat ik daar minder rechten heb en minder geaccepteerd word. Dat zou misschien anders zijn als ik hetero was.' Opvallend was een deelnemer die deze zelfde observatie deelde vanuit een ander perspectief: *'Een vriend van mij heeft dezelfde nationaliteiten als ik, maar hij is queer; ik denk dat hij dit gesprek héél anders zou voeren. Zijn posities opzichte van dat land is anders dan die van mij.'*

Ook welk werk je doet kan meespelen in hoe het hebben van een dubbele nationaliteit wordt ervaren. *'Opiniemakers bijvoorbeeld staan meer in de schijnwerpers. Hierdoor hebben zij misschien ook een andere beleving van de andere overheid. Ik spreek me niet publiekelijk uit, en heb geen vergaande invloed in de gemeenschap. Ik sta denk ik niet op de radar.'* Een andere deelnemer vertelt dat diegene zich zorgen maakt of diens dubbele nationaliteit negatieve impact kan hebben op carrièrekansen in het veiligheidsdomein in Nederland: *'Of word ik dan geflagged vanwege mijn dubbele nationaliteit?'*

Wie je bent en hoe je je leven invult heeft impact op je positie (in beide landen), en daarmee op de manier waarop je nationaliteit en binding ervaart.

Migratiegeschiedenis

De migratiegeschiedenis van een individu kan ook van invloed zijn op de wijze waarop iemand het hebben van een dubbele nationaliteit ervaart. Deelnemers die recent gevlucht zijn voor het regime in een ander land bijvoorbeeld, kijken anders naar hun twee nationaliteiten dan deelnemers die geboren en getogen zijn in Nederland en wiens ouders hier als gastarbeiders naartoe kwamen. Over wát precies die verschillen zijn kunnen wij, ook gezien de omvang van deze verkenning, geen eenduidige analyse bieden. Daarvoor waren, zoals eerder gezegd, de ervaringen van de deelnemers te uiteenlopend.

Wat we wel kunnen stellen is dat context van migratie en hoe lang het geleden is wel degelijk invloed heeft. Zo vertelde een deelnemer: *'De oudere generatie in Nederland, die jaren geleden daarvandaan gevlucht zijn, is bescheiden, gesloten, durft zich niet uit te spreken over onrechtvaardigheden vanuit Nederland én vanuit daar. De jongere generatie*

wordt wat mondiger en pikt niet langer alles.' Een deelnemer, in diens tienerjaren in het kader van gezinshereniging naar Nederland gekomen, vertelt: *'Je staat toch met één been daar. Als je daar opgegroeid bent is het gewoon anders.'*

Ook ten aanzien van de binding met Nederland heeft de context van de migratiegeschiedenis impact: *'Het is grappig dat jullie vragen naar keuzevrijheid: ik heb mijn Nederlandse nationaliteit namelijk ook nooit als keuze gezien. Het was het eerste Europese land waar ons gezin voet zette, en daarmee ook onze enige asiel optie.'*

Voor sommige deelnemers, met name de deelnemers die in Nederland geboren en getogen zijn, raakt de dubbele nationaliteit ook aan emancipatie. Zij geven aan zich nog altijd niet volwaardig Nederlander te kunnen voelen, omdat het voor hun gevoel niet 'wederzijds' is: zij voelen dat hun dubbele nationaliteit eraan bijdraagt dat zij door Nederland niet altijd als volwaardig burger worden gezien, terwijl zij daar wel recht op hebben.

Binding is kennis

Zoals eerder aangegeven is het ontzettend lastig om betrouwbare en eenduidige informatie te vinden over met name de juridische kant van de dubbele nationaliteit. Het hebben van een dubbele nationaliteit betekent regelmatig dat er 'papierwerk' in het andere land geregeld moet worden, waarbij de wetten, plichten en procedures vanuit Nederland niet of nauwelijks te voorzien zijn. Het maakt Nederlanders met een dubbele nationaliteit vaak afhankelijk van informele, lokale kennis (of: *street smartness* zoals een deelnemer het noemde), van generatie op generatie overgedragen kennis, connecties in het andere land, en vaak ook geld (soms in de vorm van steekpenningen). Meerdere deelnemers vertelden ons dat deze kennis en connecties met name liggen bij de eerste generatie migranten. Deze kennis neemt af naarmate de migratiegeschiedenis verder weg ligt. *'Ik zou wel op de hoogte willen blijven van effecten van ontwikkelingen daar op mij hier. Dat krijg ik nu van mijn vader mee, maar die kennis kan verloren gaan in de toekomst.'* De noodzaak van dit soort kennis en kunde blijft vaak nog lang relevant: *'Ik kreeg ineens bericht dat een ver familielid met flinke schulden was overleden. Gelukkig kon ik via kennissen nog wel een advocaat daar vinden die het voor me heeft opgelost, maar als ik hen niet had zou ik niet weten hoe ik dit moest regelen!'*

Op basis van verschillende gesprekken met deelnemers zien wij hier wel een patroon in: *'Ik maak me wel zorgen om mijn kinderen, die hebben ook die nationaliteit, maar zijn totaal niet op daar gericht. Zij hebben geen idee hoe dingen daar werken, dat kan problemen opleveren.'* Een andere deelnemer vertelde juist dat diegene via connecties daar een nodige wijziging in diens geboortekade heeft kunnen doorvoeren, dat was zonder die connecties nooit gelukt.

Of, zoals een deelnemer vertelde: *'Ik ervaar veel afstand tot de andere overheid. Mijn vader regelt alles; omdat hij analfabeet is moeten mijn broer of ik vaak met hem mee naar de ambassade. Ik vind dat stressvol. Ik word daar als onderdaan aangesproken, in onze ge-*

zamenlijke taal, maar die spreek ik niet goed. Ik zou dat niet zonder mijn vader erbij willen doen.' Een andere deelnemer merkte op dat het eigenlijk best gek is: *'Ik ben gewoon volwassen, maar moet dit soort dingen echt regelen met mijn vader erbij.'*

Discriminatie in Nederland

Racisme en discriminatie in Nederland speelt een grote rol in de ervaring van deelnemers rondom hun dubbele nationaliteit. Het kwam in vrijwel ieder gesprek aan de orde. Wat het precies met iemand doet, verschilt onder de deelnemers flink. Het maakt bijvoorbeeld dat je óf je andere identiteit, en daarmee je nationaliteit ontkent (inclusief alle consequenties daarvan), óf juist helemaal omarmt (zonder nog kritisch te kijken naar die aspecten). *'Ik heb een periode gekend dat ik mijn andere nationaliteit echt heb weggeduwd. Dat kwam grotendeels door uitsluiting in Nederland. Ik wilde erbij horen. Nu weet ik: ook zonder die nationaliteit zou ik nog gewoon gezien worden als buitenlander.'*

Het hebben van een dubbele nationaliteit kan juist ook steun geven op het moment dat iemand te maken krijgt met ongelijke behandeling: *'Als ik gediscrimineerd word voel ik me machteloos, maar dan put ik kracht uit mijn andere nationaliteit.'* In de gesprekken kwam vooral ongelijke behandeling vanuit de overheid aan de orde. Een aantal keer werd er gesproken over discriminatie door medeburgers, maar daar werd vaak al snel aan toegevoegd dat de feitelijke dubbele nationaliteit daar nauwelijks een factor in is. *'Die dubbele nationaliteit is volgens mij maar een klein aspect van de discriminatie die ik ervaar. Maar ik weet het niet zeker.'*

De toeslagenaffaire, waar Nederlanders met een dubbel paspoort strenger werden gecontroleerd door de Belastingdienst, werd meermaals genoemd. *'Ik dacht eerst dat ik er geen last van had. Maar nu ik er over nadenk: al mijn zussen hebben te maken gehad met de toeslagenaffaire. Misschien heeft het veel meer invloed dan ik nu weet, misschien kom ik er wel nooit achter. Dat vind ik een eng idee.'* Een andere deelnemer vertelde dat diegene ooit een brief kreeg van de Belastingdienst over diens plaatsing op een fraudelijst. Onterecht, bleek later. *'Ik heb van huis uit meegekregen dat je nooit hardop moet zeggen dat je twee nationaliteiten hebt. Het zou zomaar in je nadeel kunnen werken.'*

Voor meerdere deelnemers is het een grote bron van onzekerheid: in hoeverre hun dubbele nationaliteit invloed heeft op hoe zij door de Nederlandse overheid behandeld worden. *'Er gebeurt zo veel achter de schermen. Soms is het echt ongrijpbaar: is het voor mij moeilijker om buitenlands bezoek te ontvangen en een visum voor hen te regelen omdat ik ook een andere nationaliteit heb? Formeel volgens mij niet, maar ik heb het gevoel dat het wel meespeelt!'*

'Op mijn 18^e ben ik gebeld door de Nederlandse inlichtingendienst: er werd gevraagd naar mijn roots, of ik gelovig ben, en wat mijn band is met dat land, allemaal zonder toelichting. Mijn vader heeft dan juist weer altijd het gevoel gehad afgeluisterd te worden door de geheime dienst van zijn land van herkomst. Die dubbele nationaliteit maakt ons verdacht.'

De voorbeelden van (ervaren of vermoedens van) discriminatie zijn legio. Een deelnemer vertelt over een belletje van een Nederlandse bank nadat diegene (geen grote) geldbedragen had overgemaakt naar familie in diens land van herkomst. *'Dat lijkt mij in strijd met de wet op gelijke behandeling.'* Een ander vertelt over een incident waarbij diens (Nederlandse) paspoort gestolen was, en werd gebruikt door iemand uit Afghanistan (waar deze deelnemer zelf niet de nationaliteit van heeft). Het bleek ontzettend ingewikkeld om een nieuw paspoort te krijgen: ze moest aantonen dat zij géén banden met Afghanistan heeft. Ze denkt zelf dat dit niet zou zijn gebeurd als zij naast de Nederlandse niet nog een andere nationaliteit zou hebben gehad.

Identiteit en loyaliteit

'Mijn Nederlander-zijn voelt eigenlijk altijd als een jas die nèt niet past.'

Voor een deel van de deelnemers hangt de dubbele nationaliteit onlosmakelijk samen met identiteit. Hóe het precies samenhangt, loop dan weer flink uiteen: *'Het is nou eenmaal wie ik ben.'* Of: *'Ik bén dat helemaal niet!'* We hebben beide ervaringen meermaals gehoord.

Aspecten zoals religie, familiebanden, cultuur en *roots* worden regelmatig genoemd wanneer het gaat over de dubbele nationaliteit. *'Als ik afstand zou willen doen van mijn andere nationaliteit, doe ik ook afstand van mijn roots en identiteit als moslim.'* Trouw aan het andere land speelt ook mee: *'Ik snap niet waarom iemand zijn andere nationaliteit kan opgeven; je bent toch ook trots? Dan moet je niet alleen de lusten, maar ook de lasten dragen.'*

Een aantal deelnemers geeft echt heel nadrukkelijk aan ontzettend trots te zijn op hun andere nationaliteit, waarbij één deelnemer ook stevast refereerde aan diens Nederlandse nationaliteit als zijnde 'tweede nationaliteit' (ondanks het feit dat deze deelnemer geboren en getogen is in Nederland). Het hele idee dat anderen graag van die nationaliteit af willen riep bij enkele deelnemers verontwaardiging op. Mensen met dezelfde achtergrond die graag afstand willen doen van hun andere nationaliteit werden door enkele deelnemers 'hypocriet' genoemd. Het hebben en behouden van een nationaliteit wordt ook geassocieerd met loyaliteit: *'Omdat mijn zus geen identiteitskaart van dat land had, werd daar openlijk haar loyaliteit in twijfel getrokken.'*

Die loyaliteit en trots kan ook ongemakkelijk voelen: *'Ik vind die trots, meningen en identiteitskwesities van anderen rondom het andere land soms lastig. Je hebt er zo weinig mee te maken, je hebt er nooit gewoond en gaat er alleen soms op vakantie.'*

Enkele deelnemers vertelden juist over de negatieve impact van hun andere nationaliteit op hun band met dat land en de cultuur. Het formele onderdeel van die dubbele nationaliteit maakt juist dat sommigen zich op 'informeel' vlak niet echt durven te binden aan dat land. Zij lopen bijvoorbeeld het risico om als ze daar zijn in de problemen te komen, omdat zij ooit gevlucht zijn vanwege hun verhouding tot het regime. Omdat zij daar nog gere-

gistreerd staan als burger, kunnen zij zich daar juist niet vrij bewegen. *'Als ik niet daadwerkelijk burger van dat land was zou ik me meer verbonden met het land en de cultuur kunnen voelen.'*

Onduidelijkheid

'Ik heb eigenlijk geen idee. Ik heb er nooit onderzoek naar gedaan, en zou ook niet weten waar ik moet beginnen.' Wanneer mensen geconfronteerd worden met juridische kwesties, bijvoorbeeld rondom erfrecht, geboorteaktes, scheidingen en alimentatie, blijkt dat kennis hierover vooral in informele netwerken beschikbaar is. *'Volgens mij vervalt ons recht op het familiegraf daar als wij onze nationaliteit opzeggen: ik heb daarom met mijn broer afgesproken dat wanneer het mogelijk wordt de nationaliteit op te zeggen, ik dat mag doen, en hij 'm behoudt.'* Daarnaast zijn er advocaten die gespecialiseerd zijn in kwesties rondom dubbele nationaliteit. Een centraal informatiepunt is er echter niet: vaak is onduidelijk of een kwestie onder het Nederlands recht valt, of onder het recht van het andere land. *'Ik zou niet weten waar ik terecht zou kunnen met deze vragen. Misschien weet de IND iets?'*

Opvallend genoeg was het ook niet in alle gesprekken helemaal duidelijk óf een deelnemer wel een dubbele nationaliteit had. Zo vertelde één deelnemer dat diegene op zestienjarige leeftijd een paspoort van het andere land had aangevraagd, en toen dus pas die nationaliteit had (terwijl diens ouders daar geboren zijn, en de deelnemer dus in theorie ook vanaf diens geboorte die nationaliteit moet hebben gehad).

Bij de ambassade van het betreffende land kunnen mensen lang niet altijd op een prettige manier terecht. Dat heeft bijvoorbeeld met taalbarrières, maar ook met angst om dingen na te vragen: *'Als ik het ga checken bij de ambassade, maak ik dan geen slapende honden wakker?'* Van meerdere deelnemers hoorden wij bovendien dat zij soms niet zeker weten of er geen rechtszaken tegen hen lopen in het andere land, of dat zij op een 'zwarte lijst' staan. Vanuit Nederland is er nauwelijks een manier denkbaar om dat uit te zoeken.

Ook zaken rondom erfrecht komen vaak ter sprake. Er wordt geopperd dat het andere land recht op een erfenis gebruikt als drukmiddel om loyaliteit te behouden: als je de nationaliteit niet meer hebt kun je ook niets meer erven. Ook hier geldt dat we grote verschillen in kennis zien tussen de deelnemers, en veel onduidelijkheid over wat nou echt klopt en wat niet.

Ervaren dreiging of onzekerheid vanuit de Nederlandse overheid wordt ook meermaals benoemd. Voor Nederlanders met een dubbele nationaliteit zijn er bijvoorbeeld andere straffen mogelijk dan voor Nederlanders zónder andere nationaliteit (denk aan het afnemen van de Nederlandse nationaliteit bij specifieke misdrijven). *'Doordat ik twee nationaliteiten heb, heeft Nederland de mogelijkheid om mijn Nederlandse nationaliteit af te pakken. Dat hebben ze bij andere Nederlanders niet. Het hangt als een zwaard van Damocles boven mijn hoofd.'* Dat dit nu geldt voor misdrijven die te maken hebben met nationale veiligheid

stelt weinig gerust: wetgeving kan veranderen. *'Als ik een misstap zet ben ik in één keer geen Nederlander meer.'* Een andere deelnemer geeft aan het oneerlijk te vinden dat zij, doordat zij niet zomaar van hun andere nationaliteit af kunnen, anders dan andere Nederlanders ineens 'ongewenst verklaard' kunnen worden. Die mogelijkheid bestaat volgens deze deelnemer alleen maar omdat Nederland het beleid rondom nationaliteit van het andere land gedooft.

Voor situaties van toepassing op beide landen geldt: je weet nooit wat er gaat veranderen en wat dit voor jou betekent. De vraag hoe hierop te kunnen anticiperen kwam vaak naar voren. *'Moet ik me zorgen maken? Kunnen er dingen veranderen ten nadele van mij? Wat moet ik daarvoor regelen en waar kan ik dat uitzoeken?'* Bij verkiezingen, of grote wijzigingen in de situatie van een land, betekent dit vaak grote onzekerheid: *'Ik verwacht dat als er iets verandert in wetgeving Nederland mij actief beschermt, ziet als Nederlander. Niet als buitenlander.'* Grootse kwesties, zoals reizen en repatriëring tijdens de coronapandemie, maken dat mensen in ieder geval in grote lijnen willen weten wat ze kunnen verwachten.

Veiligheid

Veiligheid is een thema dat regelmatig terugkwam in gesprekken met de deelnemers. Voorgenoemde onduidelijkheid speelt hier een grote rol in: deelnemers weten vaak niet goed waar zij aan toe zijn, wanneer ze bijvoorbeeld naar het andere land toe reizen. *'In principe geldt mijn Nederlandse paspoort gewoon niet als ik daar ben. Dat komt wel binnen.'*

Van verschillende deelnemers met dezelfde nationaliteit en een recente migratiegeschiedenis als vluchteling, hoorden wij dat er in hun gemeenschap op dit moment veel gesproken wordt over 'terugreizen': niet voor verblijf, maar voor bijvoorbeeld familiebezoek. Dit brengt veel dilemma's met zich mee. Allereerst geven sommige deelnemers aan dat zij bang zijn dat hun claim op het Nederlanderschap in twijfel wordt getrokken op het moment dat zij op eigen initiatief teruggaan naar het land van herkomst. Alsof het weer helemaal veilig zou zijn, en ze daarom ook maar weer terug zouden moeten verhuizen. Een ander belangrijk punt betreft echter de veiligheid: veel van deelnemers uit de groep die wil terugreizen voor bijvoorbeeld een familiebezoek weet niet goed hoe zij door het regime in dat land gezien worden. Bovendien geldt er in het andere land een dienstplicht. Dit kan ter plaatse worden afgekocht tegen hoge bedragen van rond de € 10.000. Voor veel van deze deelnemers is het een heel actueel probleem: zij willen graag hun familie zien, of hun (familie-)bezittingen veiligstellen. Dat kan alleen fysiek, op locatie; hetgeen dan weer betekent dat zij hun dienstplicht moeten vervullen of afkopen (en daarmee een regime steunen waarvoor zij gevlucht zijn).

Voor sommige deelnemers geldt ook dat zij twijfels hebben bij hun veiligheid in het andere land. Zij verwachten dat hen niet dezelfde diplomatieke bescherming toekomt als Nederlanders zonder dubbele nationaliteit. *'Ik weet het niet. Als ik daarheen ga; word ik dan behandeld als Nederlander of als burger daar?'* Er is veel onduidelijk over wat je 'Ne-

derlanderschap' betekent in het land waarvan je ook de nationaliteit hebt. Zo geeft een deelnemer aan dat diegene het idee heeft dat Nederlandse burgers in het land van herkomst altijd denken dat ze meer rechten hebben omdat ze ook Nederlands zijn: de deelnemer verwacht dat dit vies tegenvalt. Een deelnemer vertelde: *'Ik was met Nederlanders op vakantie. We gingen een jointje roken, maar ik heb toch maar niet meegedaan. Ik weet niet of ik dan extra in de problemen zou komen.'* Eén deelnemer vraagt zich hardop af of het net zo'n grote diplomatieke crisis zou worden wanneer diegene onterecht wordt gearresteerd in het buitenland, als wanneer een Nederlander zónder dubbele nationaliteit dat overkomt. Een andere deelnemer gaf juist aan echt op de Nederlandse overheid te rekenen: *'Als er daar een dienstplicht komt bijvoorbeeld, verwacht ik wel dat de Nederlandse overheid in actie komt. Ik hoop dat ik dan niet aan mijn lot wordt overgelaten.'*

Een aantal deelnemers vindt dat Nederland een zorgplicht heeft als het gaat om burgers die ook een andere nationaliteit hebben: *'Ik vind dat Nederland meer moet doen in informatievoorziening hierover. Ik snap dat dat moeilijk gaat zodra iemand eenmaal daar in de problemen is geraakt, maar voorlichting en bewustwording kan heel veel verschil maken.'* Wat hen betreft heeft Nederland hierin dus een actieve rol te vervullen, die nu niet vervuld wordt. Er lijkt maar weinig bewustzijn te zijn over wat mogelijke consequenties zijn wanneer je als staatsburger van een betreffend land in de problemen komt, en hoe beperkt de mogelijkheden zijn vanuit Nederland om daar iets aan te doen.

Inmenging

Voor sommige deelnemers blijkt de invloed van de 'andere' overheid merkbaar in het dagelijks leven in Nederland. Voor de ene op een intensievere manier dan voor de ander. Dit lijkt sterk samen te hangen met de wijze waarop het andere land kijkt naar diaspora. Waar een deelnemer aangaf nooit iets te merken van inmenging in Nederland vanuit het andere land, vertelt een deelnemer met een andere nationaliteit over de grote impact die de regering van het land waar hij geboren is heeft op diaspora in Nederland.

'Alles is politiek. Ook als je denkt dat dit het niet is. Wij wilden iets organiseren voor vluchtelingen, gewoon, als steun. Maar toen bleek dat men dacht dat we daardoor gelieerd waren aan oppositie van daar. Er werden foto's gemaakt, familieleden werden gebeld. Men controleert elkaar echt. Ik heb ook familie daar. Dan twijfel ik of het 't wel waard is om me uit te spreken.'

Het gevoel beperkt te worden in de vrijheid om je uit te spreken werd door meerdere deelnemers gevoeld. *'Ik ben best kritisch op de overheid daar, maar flap niet alles eruit. Je weet nooit hoe iemand ernaar kijkt. In de jaren '80 en '90 waren er in Nederland allemaal overheidsspionnen van daar. Zeker bij de oudere generatie werkt de angst daarvoor nu nog door. Als ik weet dat iemand heel koningsgezind is houd ik mijn mond wel.'* Een deelnemer gaf aan het ontzettend lastig te vinden in een vrij land te leven, maar zich ook hier niet uit te kunnen spreken over misstanden rondom het andere regime, uit angst voor

consequenties hier en voor diens familie daar.

'Er moet echt meer toezicht komen vanuit de Nederlandse overheid op de lange arm van dat land; Nederlanders komen hier en nu in de problemen. We zijn vogelvrij als het gaat om hoe dat land met ons omgaat.'

Ook actief diasporabeleid in de vorm van conferenties, geschiedenislessen, en leuke uitstapjes worden zowel in positieve (*'De koning doet heel veel voor ons.'*) als negatieve (*'Het is gewoon recruitment, kritische vragen zijn daar echt niet toegestaan.'*) zin genoemd.

Praktische belemmeringen

'Ik hou van het land en de cultuur, maar er zijn zo veel praktische belemmeringen. Zoals de travel ban van Trump. Daardoor kon ik mijn PhD niet afmaken. Ik wil vooral die beperkingen weg!'

Reisbeperkingen geassocieerd met de dubbele nationaliteit werden in meerdere gesprekken genoemd. Het is voor velen een hele tastbare, onaangename confrontatie met het feit van de dubbele nationaliteit. Deelnemers, of mensen in hun omgeving, die de Verenigde Staten niet in mogen, bijvoorbeeld. Of het feit dat voor hen het aanvragen van een visum soms véél langer duurt dan voor Nederlanders zonder dubbele nationaliteit. *'Ik kan vanwege mijn paspoort niet naar Irak of Palestina terwijl ik dat wel graag zou willen.'*

Het feit dat in je Nederlandse paspoort je geboorteplaats vermeld staat, werd ook genoemd als belemmering: *'Ondanks mijn Nederlandse paspoort word ik in het buitenland gezien als burger van het andere land. Ze vragen ook vaak naar mijn andere paspoort.'* Een andere deelnemer vertelde: *'Waarom staat er nou de stad waar ik ben geboren in mijn paspoort. Ik ben Nederlands, het is niet relevant.'*

Een deelnemer geeft aan het ingewikkeld te vinden om diens paspoort te laten verlengen: *'Ik moet dan naar de ambassade, en op de foto met verplicht een hoofddoek om. Dat wil ik niet.'*

Behoeften

Tijdens de interviews vroegen wij de deelnemers nadrukkelijk naar hun behoeften (ten aanzien van de Nederlandse overheid) rondom hun dubbele nationaliteit. Enkele deelnemers waren uitsluitend positief over hun ervaringen rondom het hebben van een dubbele nationaliteit, en hadden dan ook geen specifieke behoeften hieromtrent (behalve één louter positieve deelnemer die zei: *'De risico's moeten wel duidelijk gemaakt worden!'*). De behoeften die de andere deelnemers uitten kwamen vaak pas naar voren bij actief doorvragen. Een aantal deelnemers wist dat de Nederlandse overheid in ieder geval niets kan veranderen aan de dubbele nationaliteit, en hadden daarom nooit stilgestaan bij of

er misschien acties denkbaar zijn die wél mogelijk zijn en een positieve bijdrage kunnen leveren aan hun situatie. Er lijkt weinig zicht te zijn op (on-)mogelijkheden om de situatie van Nederlanders met een dubbele nationaliteit te verbeteren.

De algehele ervaring lijkt te zijn dat dit hun probleem is, en dat de Nederlandse overheid dit niet ziet als een thema waar zij zelf actie op kunnen ondernemen. Ze geven aan dat het stuk impact dat je dubbele nationaliteit op jou heeft, iets is waarvan Nederland zegt: 'Daar hebben wij niks mee te maken.' Meerdere deelnemers ervaren dit als onwenselijk en onrechtvaardig. Het gaat namelijk niet zelden om zaken die grote impact hebben op de levens van Nederlanders met een dubbele nationaliteit, dit geldt zowel voor zaken vanuit de Nederlandse als vanuit de andere overheid. Het feit dat de Nederlandse overheid opdracht gaf tot deze verkenning werd dan ook als verrassend maar zeer positief ervaren.

Verskillende deelnemers hebben ten aanzien van de impact van hun dubbele nationaliteit op hun Nederlanderschap grote behoefte aan transparantie. Wanneer doet het er precies toe? Hoe wordt het als factor meegenomen in hoe instituties hen zien? Is er daarin soms sprake van discriminatie? Ziet Nederland mij wel als echte Nederlander? Er is behoefte aan een uitgesproken waarborg voor gelijke behandeling: ze zien nu te vaak dat hun dubbele nationaliteit in Nederland in hun nadeel werkt, terwijl er vanuit de Nederlandse maatschappij wel van hen gevraagd wordt zich onvoorwaardelijk Nederlander te voelen. Ze willen weten: waar staat het allemaal geregistreerd? Waarom? En welke consequenties heeft dit voor mij?

Meerdere deelnemers gaven aan het oneerlijk te vinden dat zij niet mogen kiezen onder welke wetgeving ze vallen, en welke nationaliteit ze willen behouden. *'Ik vind het juist fijn om die twee nationaliteiten te hebben, maar de situatie nu is niet eerlijk: je zou als persoon zelf moeten kunnen kiezen of je een bepaalde nationaliteit wil houden.'*

Weten waar je aan toe bent in het buitenland is ook een behoefte die meermaals ter sprake kwam. *'Ik wil gezien worden als Nederlander, altijd en overal'*. Deelnemers willen af van de twijfel of zij bij problemen in het buitenland door de Nederlandse overheid nog wel gezien worden als één van hen. *'Ik dacht echt dat de Nederlandse overheid toen met corona wel wat meer haar nek uit zou steken voor de gestrande burgers.'* Enkele deelnemers geven aan dat het belangrijk is dat er vanuit de Nederlandse overheid hier voorlichting over komt: op die manier zijn mensen zich in ieder geval bewust van de risico's.

In vrijwel ieder interview werd de behoefte geuit voor een centraal informatiepunt, waar Nederlanders met een dubbele nationaliteit terecht kunnen met vragen. Een juridisch loket bijvoorbeeld, waar mensen werken die verstand hebben van de verschillende wetgevingen en kunnen voorzien in onderbouwd advies en ondersteuning. In de interviews kwamen vaak vragen op, rondom mogelijke wijzigingen in de toekomst: *'Wat als er iets verandert in de wetgeving? Hoe kom ik daar dan achter? Hoe anticipeer ik daarop?'* Een deelnemer uitte heel specifiek de behoefte aan een soort toolkit, waarin iemand wegwijs gemaakt wordt in was diegene bijvoorbeeld allemaal met diens ouders kan bespreken

hierover.

Het zou, zo geeft een deelnemer aan, een belangrijker bespreekpunt moeten worden, in gesprekken tussen de Nederlandse overheid en de andere overheid. Ook om informatie te verzamelen, en deze vervolgens weer actief te delen met Nederlanders met een dubbele nationaliteit.

Het gesprek over het hebben van een dubbele nationaliteit zou, zo geven enkele deelnemers aan, sowieso vaker gevoerd moeten worden. Het is een thema dat niet vaak ter sprake komt in het maatschappelijk debat. Er is ook onder Nederlanders zonder dubbele nationaliteit vaak weinig bewustzijn over het feit dat sommige Nederlanders met dubbele nationaliteit hier helemaal geen afstand van kunnen doen, al zouden ze het willen. In de positieve reacties op de interviews komt deze behoefte ook terug: doordat het gesprek hierover wordt aangejaagd (en niet per se door hun eigen gemeenschap, maar door de Nederlandse overheid) voelen de deelnemers zich gezien en erkend.

Aanbevelingen

Op basis van de gesprekken die Diversion gevoerd heeft, zijn er een aantal zaken die een positieve impact kunnen hebben op de situatie van veel Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Overkoepelend identificeren wij hierin het thema eigenaarschap. Wij doelen hierbij op eigenaarschap vanuit de Nederlandse overheid, ten aanzien van de situatie van Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Volgens de redenering: het is een probleem van onze burgers, onze burgers horen bij ons, dus het is ons probleem. De Nederlanders met een dubbele nationaliteit die wij hebben gesproken ervaren veelal dat de Nederlandse overheid 'wegkijkt' van dit thema. Dat het gedeelte van hun leven dat beïnvloedt wordt door de andere overheid voor Nederland niet belangrijk is, want geen 'Nederlandse' problematiek.

Dit eigenaarschap kan worden geconcretiseerd aan de hand van verschillende soorten acties. Het geven van de opdracht tot deze verkenning is een goed voorbeeld van dergelijk eigenaarschap. Het werd door veel deelnemers benoemd als een zeer positieve ontwikkeling. Het zorgt ervoor dat men zich gezien en erkend voelt, dat er oog is voor de soms ingewikkelde kwesties waar zij tegenaan lopen. Dit zien en erkennen kan onzekerheden ten aanzien van Nederlanderschap ('*Hoor ik er wel echt bij?*') doen afnemen. Het actief uitdragen van dit thema als zijnde een onderwerp met een duidelijke plek in de Nederlandse beleidsagenda, en het vergroten van het bewustzijn hierover en de aandacht hiervoor, draagt bij aan het gevoel erbij te horen. Laat daarom als Nederlandse overheid naar buiten toe zien hiermee bezig te zijn.

Uit het eigenaarschap vloeit ook het verzamelen en delen van kennis over wat het betekent om een dubbele nationaliteit te hebben (zowel in Nederland als ten opzichte van

het andere land). Op dit moment is er voor Nederlanders met een dubbele nationaliteit ontzettend weinig echt duidelijk. Veel kennis is gebaseerd op geruchten of informatie uit tweede hand, en er zijn weinig bronnen beschikbaar. Zeker voor mensen die de taal van het andere land niet machtig zijn, en/of daar een beperkt netwerk hebben, is het ontzettend moeilijk om erachter te komen waar je aan toe bent in complexe situaties. De aanbeveling ten aanzien van het verzamelen en delen van kennis kent wat ons betreft in ieder geval drie onderdelen:

- Wij bevelen aan dat de Nederlandse overheid zich actief gaat inzetten om **informatie in te winnen** over verschillende kwesties voor Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Denk daarbij aan (on)mogelijkheden rondom nationaliteit, dienstplicht, rechten en plichten, conflicterende wetgeving, reizen, enzovoort. Dit soort kennis zorgt er ook voor dat de Nederlandse overheid zich erop kan voorbereiden dat de urgentie van het thema per persoon maar ook per land snel kan veranderen. Het is vaak sluimerend op de achtergrond aanwezig, maar kan door actualiteiten plotseling heel urgent en relevant worden. Dan kunnen er ineens veel mensen zijn met vragen of problemen, die niet direct ergens terecht kunnen.
- De behoefte aan een plek om mensen met vragen naartoe door te verwijzen vloeit onvermijdelijk voort uit het vergroten van de aandacht voor dit thema. Zorg voor een **centraal informatiepunt** waar deze **kennis gebundeld en laagdrempelig beschikbaar** is voor Nederlanders met vragen. Zorg ervoor dat dit informatiepunt bemand is met professionals die over de kennis beschikken om 'wat als...?' vragen adequaat te beantwoorden.
- Naast het vergaren van informatie en het beschikbaar maken hiervan, bevelen wij ook aan om te investeren in **proactieve voorlichting** over mogelijke implicaties rondom het hebben van een dubbele nationaliteit. In de gesprekken die wij gevoerd hebben zagen wij vaak dat deelnemers zich absoluut niet bewust waren van bijvoorbeeld mogelijke risico's, wanneer hun situatie of de situatie van het andere land verandert, of wanneer zij in de problemen komen wanneer ze in het andere land zijn. Zo wisten veel deelnemers niet dat wanneer zij bijvoorbeeld in Marokko zijn, de Marokkaanse overheid hen ziet als Marokkaan, hetgeen betekent dat Nederland weinig tot niets voor je kan betekenen bij problemen. Actief voorlichten hierover kan bijdragen aan **preventie van problemen** (men weet waar ze aan toe zijn, en kunnen stappen ondernemen om problemen te voorkomen), maar draagt tegelijkertijd bij aan het gevoel 'gezien' te worden door de Nederlandse overheid: jouw problemen vallen hiermee onder de noemer 'Nederlandse problemen', en daarmee onder de **zorgplicht** van de overheid. Dit kan bijdragen aan het gevoel van volwaardig Nederlanderschap.

Eigenaarschap komt ook terug in erkenning van en verantwoording over de implicaties van het hebben van een dubbele nationaliteit op hoe de Nederlandse overheid jou als burger zien. Wees **transparant** over wat het in de ogen van de Nederlandse overheid bete-

kent om een dubbele nationaliteit te hebben, en zorg hierin voor eenduidigheid en gelijkheid. Over dit laatste hebben deelnemers veel vragen. Deelnemers benoemden meerdere voorbeelden (uit hun eigen leven, het leven van naasten, of uit berichtgeving in de media) waarin het hebben van een dubbele nationaliteit ongelijke behandeling met zich meebracht. Dát het soms invloed heeft is waarschijnlijk onvermijdbaar: dit reduceren tot een absoluut noodzakelijk minimum, en hier vervolgens transparant over communiceren, zou dit gegeven kunnen verzachten. Bewustzijn binnen de overheid over wat anders behandeld worden vanwege een gegeven waar je niks aan kunt veranderen, doet met de ervaren binding van iemand met Nederland is van groot belang.

Uit deze verkenning bleek ten slotte dat het hebben van een dubbele nationaliteit (waar je niet zonder meer afstand van kunt doen) een thema is dat voor veel mensen weliswaar veel impact heeft, maar zelden openlijk besproken wordt. Niet binnen de eigen gemeenschap, maar ook vooral niet daarbuiten. Dit heeft niet alleen te maken met de constatering dat dit thema voor sommigen lastig bespreekbaar is (men schaamt zich, is gefrustreerd, wil loyaliteitsconflicten vermijden, of maakt zich zorgen over consequenties), maar ook met het feit dat er eigenlijk nooit naar gevraagd wordt. Toon daarom als Nederlandse overheid eigenaarschap, door open gesprekken te faciliteren over wat het betekent om een dubbele nationaliteit te hebben, waarbij zowel Nederlanders met- als zonder dubbele nationaliteit worden betrokken. Wat betreft deze open gesprekken geldt:

- Ervaren belemmeringen kwamen soms pas aan het licht wanneer ernaar gevraagd werd, met geduld, een open blik en aandacht voor het persoonlijke verhaal van degene die aan het woord was. Deze aandacht was noodzakelijk: praten over beleving van aspecten van dubbele nationaliteit is soms heel persoonlijk.
- Het hangt bovendien, zoals uit bovenstaande bevindingen blijkt, samen met veel complexe factoren. Bij het faciliteren van open gesprekken is het belangrijk dat de overheid initiatief toont, en waarborgt dat iedereen die wil aan het woord kan komen. Belangrijk om daarbij te beseffen: niet iedereen voelt zich 'Nederlands' genoeg om op te komen voor diens (gelijkwaardige) Nederlanderschap. Ook Nederlanders die hier al lange tijd wonen ervaren niet altijd de ruimte om kritiek te leveren op de manier waarop er met hun situatie omgegaan wordt. Op die manier blijven belemmeringen, ook als ze heel ernstig zijn, onder de radar.
- Transparantie over de motivatie achter deze open gesprekken is ook belangrijk: als overheid meer te weten komen over hoe dit speelt, om beter voor haar burgers te kunnen zorgen (in plaats van kritiek willen verzamelen op het andere land bijvoorbeeld, of Nederlanders met een dubbele nationaliteit apart te zetten).

Reflectie

Het ministerie van SZW heeft Diversion gevraagd om in deze rapportage als slotwoord te reflecteren op zowel het proces als de bevindingen. Waar wij eerder in deze rapportage ons enkel baseren op de bevindingen uit dit traject, nemen wij in deze reflectie ook onze brede praktijkervaring mee.

Het feit dat deze verkenning ging om persoonlijke gesprekken over een onderwerp waarvan we weten dat het voor velen lastig bespreekbaar is, maakte dat Diversion zich juist uitgedaagd voelde deze opdracht aan te gaan. Het bespreekbaar maken van gevoelige maatschappelijke vraagstukken zoals identiteit, burgerschap en zelfbeschikking hebben wij de afgelopen twintig jaar tot onze expertise gemaakt. De sociale en emotionele belasting die komt kijken bij het manoeuvreren tussen verschillende werelden (zoals de ondertekenaars van het manifest ook beschrijven) herkennen wij. In ons werk spreken we al jaren mensen met een bi-culturele achtergrond die vergelijkbare ervaringen met ons delen. Dat de overheid nu in gesprek wil met de doelgroep zelf, om te kijken of, en zo ja, welke bijdrage zij aan deze thematiek kunnen leveren, zien wij dan ook als zeer positief.

Gedurende het traject zagen wij dat het hebben van een dubbele nationaliteit op zich door lang niet iedereen als een probleem wordt ervaren. Maar wat we ook zagen, is dat het voor alle 25 deelnemers wel gezien wordt als een potentieel toekomstig probleem. 'Wat als?'-vragen kwamen in ieder gesprek aan de orde. Hier antwoord op geven bleek (door het gebrek aan eenduidige, betrouwbare en goed vindbare informatie) nagenoeg onmogelijk. Die 'wat als?'-vragen betroffen vaak hypothetische scenario's die van enorme impact op de levens van de deelnemers kunnen zijn. Dit riep bij ons als interviewers ook een ongemakkelijk gevoel op: het waren onze interviews die maakten dat deelnemers zich deze dingen af gingen vragen. Toch konden wij hier geen antwoorden op bieden. Het signaal dat meerdere deelnemers echter naar aanleiding van het interview actie hebben ondernomen (bijvoorbeeld door zaken rondom het andere land te gaan bespreken en vastleggen met familie, of door hun juridische positie uit te zoeken), en hier zelf positief naar keken ('Ik had het vroeg of laat toch moeten uitzoeken.'), deed dit ongemak afnemen. De gesprekken brengen omhoog wat anders sluimert op de achtergrond.

Opvallend was dat deelnemers aangeven dat ze met hun omgeving weinig praten over het hebben van een dubbele nationaliteit. Ook niet met mensen in hun omgeving die dezelfde nationaliteiten delen. Dit kan enerzijds te maken hebben met dat ze er gewoonweg niet vaak bij stilstaan: dit gaven sommige deelnemers ook aan. Een andere mogelijke verklaring kan zijn dat dit samenhangt met ongemak. We hoorden in een aantal interviews, expliciet of meer tussen de regels door, dat deelnemers mensen met dezelfde nationaliteiten, maar een andere visie hierop, scherp konden veroordelen. Termen als 'hypocriet' of 'naïef' vielen meermaals. Dit herkennen wij uit onze dagelijkse praktijk. Bi-culturele jongeren die bijvoorbeeld openlijk aangeven zich écht Nederlander te voelen, of een kritische reflectie

delen op het andere land of aspecten van die cultuur, worden door leeftijdsgenoten soms veroordeeld als zijnde 'te Nederlands' of zelfs 'verrader'. Verzet tegen discriminatie in Nederland, en trots op cultuur en gemeenschap, valt voor hen samen met kritiekloze trouw aan het andere land. Elkaar de maat nemen als het gaat om cultuur- en identiteitsbeleving komt vaak voor in de groepen jongeren waar wij mee werken. De wijze waarop iemand diens nationaliteiten beleeft wordt daar ook in meegenomen, en kan een negatieve impact hebben op het burgerschap in Nederland.

Wat het ook een moeilijk onderwerp maakt, is dat het erg persoonlijk is, verweven met veel (soms emotionele) aspecten van het leven, maar ook juridisch complex, en soms heel hypothetisch. In de opzet van dit traject hielden wij hier al rekening mee: dit onderwerp leent zich niet goed voor een vragenlijst, waar grote aantallen deelnemers antwoorden aankruisen. De complexiteit van de thematiek vergt een luisterend oor, persoonlijke aandacht, en doorvragen. Het maakt tegelijkertijd ook dat dit thema zich slecht leent voor groepsgesprekken: jezelf openstellen om zo te praten over je eigen ervaringen is al ingewikkeld, maar dit doen ten overstaan van anderen die hier wellicht een oordeel over hebben is nóg moeilijker.

Het thema dubbele nationaliteit is een lastige kwestie omdat het in sommige gevallen een taboethema betreft, het voor velen niet relevant lijkt omdat zij er nú geen last van hebben, het samenhangt met identiteitsbeleving, cultuur en religie, maar ook met discriminatie en uitsluiting, er erg weinig betrouwbare informatie over beschikbaar is, én de Nederlandse overheid zich hier niet actief in lijkt te willen of kunnen mengen. Deelnemers gaven echter veelal aan blij te zijn dat de Nederlandse overheid zich hierover buigt, en vertelden achteraf bovendien dat het interview echt wat bij ze in gang heeft gezet. Zo was er een deelnemer die vertelde nu gesprekken te voeren met diens broer en ouders: wat moeten zij bijvoorbeeld allemaal weten en kunnen, om zaken goed te kunnen regelen als hun ouders er niet meer zijn?

Wij zien een duidelijke kans voor de Nederlandse overheid om een positieve bijdrage te leveren aan de burgerschapsbeleving van Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Op dit moment is je dubbele nationaliteit geen onderdeel van de manier waarop de overheid met je communiceert (tenzij in de zin van: je 'moet' kiezen). Het taboe lijkt niet alleen te liggen bij de Nederlanders met een dubbele nationaliteit, maar ook bij de overheid, die tot nu toe dit onderwerp vaak heeft afgehouden als zijnde een probleem van het 'andere land'. Op het moment dat de Nederlandse overheid hier nadrukkelijk aandacht aan gaat besteden, help je niet alleen misvattingen de wereld uit, maar bevestig je Nederlanders met een dubbele nationaliteit mogelijkwerijs ook in hun Nederlandse burgerschap.

Tijdens het traject, maar ook in ons dagelijks werk, zagen wij regelmatig een ambivalente houding richting dit Nederlanderschap. Wat we echter bijna altijd terug horen is dat rechtszekerheid, gelijkheid en andere rechten en vrijheden die in Nederland gelden hier

een belangrijke factor in zijn. Ervaringen van discriminatie, soms institutioneel van aard, en daarmee een gebrek aan rechtszekerheid, zorgen voor onzekerheid over of zij in Nederland wel echt voor 'vol' worden aangezien. Het zet de vrijheids- en gelijkheidsbeleving die zou moeten horen bij het Nederlandschap voor hen op de tocht. Door het gesprek over dubbele nationaliteit te openen, hier informatie over te verschaffen, en bewustzijn over te creëren, draag je als overheid bij aan de binding van een grote groep Nederlanders. Je erkent hun situatie, benoemt het, en helpt ze ermee verder indien gewenst. Dit draagt op positieve wijze bij aan de beleving van Nederlandschap (voor een groep mensen voor wie dat niet altijd vanzelfsprekend is).

De grote uitdaging in het verzilveren van bovengenoemde kans blijft: hoe organiseer je maatschappelijk debat over een kwestie die lastig bespreekbaar is? Hoe doorbreek je die cirkel? De 25 deelnemers aan deze verkenning hebben besloten openheid te geven over hun ervaringen met hun dubbele nationaliteit, omdat er (in opdracht van de Nederlandse overheid) met aandacht naar gevraagd werd. Daar ligt wat ons betreft ook de sleutel om die cirkel te doorbreken: in de samenwerking met de doelgroep. Bevraag hen, en kom samen tot ideeën (zoals in de bovengenoemde aanbevelingen) voor een passende vorm van schaalvergroting van deze gesprekken. Dit gezamenlijk verkennen is al een duidelijke invulling van de overkoepelende aanbeveling van dit traject: eigenaarschap.

31-3-2023

Auteurs: Heleen Cousijn en Selim Helmi

Met dank aan alle 25 deelnemers.